

brýn og ýtti undir nýjungar hvort sem við hugsum til sýklalyfjanna á stríðstímum eða getnaðarvarna á tímum kvenfrelsisbaráttu, uppgangs í efnahagslífinu og sívaxandi neysluhyggju.

Það má líka velta fyrir sér hvort áhrif einstakra frumkvöðla lækna, ljósmæðra og hjúkrunar-kvenna komi nægilega vel fram en það er stefna höfundar að rekja söguna almennt en leggja minni áherslu á einstaklinga. Reyndar kemur margt fram í myndatextum og afmörkuðum dálkum sem gefa bókinni mjög skemmtilegan blæ, til dæmis þar sem notast er við minningar lækna. Þegar ég nefni einstaklinga er ég ekki síst að hugsa til sögu Sólveigar Pálsdóttur ljósmóður í Vestmannaeyjum sem átti mikinn þátt í að útrýma ginklofa þar á bæ í samvinnu við þann danska lækni sem þangað var sendur. Hennar er ekki getið. Þá má minna á hve margir lækna voru virkir í stjórnmálum og beittu sér á þingi í þágu ýmiss konar umbóta, heilbrigðis og reyndar mannréttinda, til dæmis kvenréttinda enda sumir giftir miklum kvenskörungum. Þar má nefna Jónas Jónassen landlækni sem utan þings vann mikið að því að fræða konur um hreinlæti, umönnun ungbarna og hirðu eigin líkama, Guðmund Björnsson landlækni sem bæði var bæjarfulltrúi og þingmaður en hann beitti sér fyrir vatnsveitu í Reykjavík og Guðmund Hannesson prófessor sem var óþreytandi við að bæta samfélagið, meðal annars með hugmyndum um skipulagsmál og skipan heilbrigðismála.

Eins og fyrr segir má lengi velta vöngum yfir því hvað eigi að hafa með og hvað ekki, hvar eigi að leggja áherslu og hvar ekki. Í formála kemur fram að í upphafi var hugmyndin sú að skrifa sögu

Læknafélags Íslands en þannig saga hugnaðist höfundu ekki og því var tekin allt önnur stefna. Samt sem áður er að finna kafla í bókinni um sögu Læknafélagsins (en ekki annarra félaga) fram yfir 1950 en ekki fann ég skýringar á því af hverju þá var staðnæmst. Það má ljóst vera að saga lækna og þróun læknisfræðinnar eftir 1950 er ekki síður stórstígg og merkileg, ekki síst sú gífurlega fjölgun lækna sem átt hefur sér stað, sem bætti alla þjónustu til muna en leiddi til þess að ákveðið var að takmarka fjölda þeirra sem útskrifast. Loksins rættist spá Guðmundar Hannessonar en hann hafði lengi miklar áhyggjur af offjölgun lækna og vildi takmarka fjölda þeirra. Mér finnst gæta þarna ósamræmis, staðnæmst er við sögu Læknafélagsins um miðja öldina en á öðrum stöðum er vikið að umræðum um heilbrigðismál um þessar mundir og þeim miklu breytingum sem lækna hafa þurft að glíma við undanfarin ár. Þar má nefna nýjar spurningar um siðfræði og hve langt megi ganga, meðan sögu stéttarinnar er ekki fylgt eftir.

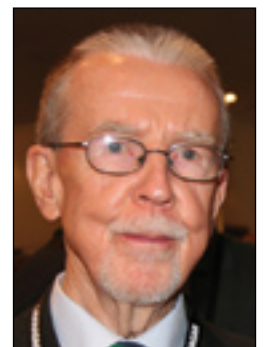
Þótt ég hafi hér vikið að einstökum atriðum sem deila má um er mikill fengur að þessari bók og hún gefur gott yfirlit yfir langan tíma. Hún er vel skrifuð, henni fylgir mikið myndefni og ítarefni um einstök mál sem segja mikla sögu sem og ítarleg heimildaskrá sem hjálpað getur þeim sem vilja fá meira að vita. Það er því óhætt að óska höfundu og Læknafélagi Íslands til hamingju með bókina sem lýsir ferð Íslendinga frá fátækt og skorti til bjargálna og hvert hlutverk heilbrigðismála var og er í þeirri langferð. Baráttan við sjúkdóma heldur áfram og er glíma sem snertir líf okkar allra.

## Líf og lækningar

ÍSLENSK HEILBRIGÐISSAGA eftir sagnfræðinginn Jón Ólaf Ísberg er mikið rit og fróðlegt. Bókin er 300 blaðsíður í stóru broti og frágangur allur vandaður. Efnistöð eru góð og bókin mjög læsileg. Gífurleg vinna liggur að baki þessarar bókar, á annað þúsund tilvísanir í ca. 700 heimildir bera þess vott. Þessi mikla heimildaskrá verður sagnfræðingum og öðrum áhugamönnum um sögu læknisfræðinnar ómetanleg í framtíðinni.

Í inngangi gerir höfundurinn grein fyrir aðdraganda að ritun bókarinnar, gagnasöfnun, vinnu-tilhögun og útgáfu. Hann bendir á að hingað til hefur íslensk sagnaritun um heilbrigðismál einkum verið í höndum lækna „enda hafa þeir einir verið taldir hæfir að greina fortíðina læknisfræðilega“. Höfundur rökstyður með tilvísun í erlenda fræði-

menn nauðsyn þess að sagnfræðingar skrifi einnig söguna frá sínum sjónarhóli. Fyrsti kaflinn er yfirlit um læknislist fyrri alda. Fræði Hippókratesar og Galenosar voru í heljargreipum kristinnar trúar allar miðaldir og langt fram á upplýsingaöld. Höfundur lýsir þessu langa stöðnunarskeiði skemmtilega blandað stjórnuþeki og hindurvitnum. Hér vildi ég hafa séð minnst á læknislist elstu menningarþjóða, Indverja, Kínverja, Japana og Egypta, og höfundur hefði mátt minnst á þátt fornmeinafræðinnar í þessu samhengi. Prófessor Jón Steffensen rannsakaði Skeljastaðabeinin 1939 og skrifaði merka grein í „Fortidagaardar paa Island“, 1943, og Hildur Gestsdóttir, fornleifafræðingur, hefur líka rannsakað þessi bein og fleiri úr gömlum kumlum sem fengur væri í að hafa með því að þau bera merki um



Jón Þorsteinsson

Höfundur er gigtarlæknir.

mikla slitgigt. Svo sakna ég rómverskrar þaðmenn-  
ningar sem var snar þáttur evrópskrar læknislistar um  
aldir og er enn. Heimildir þar um hefðu smellpassað  
í þann gifurlega gagnabanka sem höfundur hefur  
safnað af mikilli elju.

Í næsta kafla um upphaf raunlækninga er  
reyndar komið inná vatnslækningar og ölkeldur  
og vitnað til þess að „ýmsir töldu að Ísland gæti  
hugsanlega orðið nokkurskonar heilsuparadís“,  
en lækningamátturinn var sóttur í heita laugar og  
böð og er enn. Eggert og Bjarni gerðu sér grein  
fyrir þessu og sérstaklega Sveinn Pálsson svo að  
gott hefði verið að hafa þetta með. Þess ber að  
gæta að trú á ölkelduvatn og yfirnáttúrulegan  
lækningamátt þess var þá í algleymingi í Evrópu.  
Kafli þessi með þeim Jenner, Pasteur og Koch er  
mjög fróðlegur og skemmtilegur. Sama má segja  
um næsta kafla „Íslensk læknislist“ með þeim  
Hrafni Sveinbjarnarsyni, Snorra goða, Þorgilsi  
skarða og Þormóði Kolbrúnarskáldi og fleiri  
dæmum úr Íslendingasögunum og Sturlungu.  
Fróðlegar og forvitnilegar eru frásagnir um fornar  
íslenskar lækningabækur, lækningabók Þorleifs  
hirdstjóra Björnssonar, rímbækur Þórðar biskups  
Þorlákssonar og lækningabók (Curationes) Þorkels  
prests Arngrímssonar í Görðum, sem fyrstur lagði  
stund á læknisfræði við Hafnarháskóla og mikið  
orð fór af. Vilmundur landlæknir Jónsson gaf út  
Curationes séra Þorkels með afsprynu fróðlegum  
formála. Höfundur vitnar í Vilmund sem telur  
sögur af séra Þorkeli orðum auknar. Ég held að  
séra Þorkell hafi verið vel lærður á þeirra tíma vísu  
og mikill læknir, lærður bæði í Kaupmannahöfn  
og Leiden, og hann lýsti fyrstur manna iktsýki  
(Arthritis Rheumatoides).

Kaflinn um upphaf heilbrigðiskerfis er afar  
fróðlegur og spennandi með tilvitnunum í fjölda  
opinberra heimilda kryddað með tilvitnunum í  
prívat bréf og æviminningar. Gaman er að heyra  
að upplýst heilbrigðisstefna hafði forgang í danska  
heilbrigðiskerfinu og Ísland var ekki afskipt sem  
sjá má af stofnun landlæknisembættisins, fyrsta  
amtlæknisembættis í danska ríkinu. Kaflinn  
fjallar síðan um læknismenntun og fjölgun lækna  
og læknishéraða, spítalana og baráttu Bjarna  
Pálssonar fyrir því „að almennilegt hospital stipt-  
aðist hér, í stað þeirra ónýtu líkþræra spítala“. Svo  
kemur bólusetningin um aldamótin 1800, hreint  
ævintýri. Upplýsingaöldin gengur í garð. Jón  
Pétursson, fjórðungslæknir Norðlendinga, semur  
„Lækninga – Bók fyrir almúga“ og „Stutt aagrip  
umm icktsyke“, líklega fyrsta rit í heiminum um  
gigt. Lyfsölum, yfirsetukonum og smáskammta-  
læknum eru gerð nokkur skil. Höfundur leitar í  
ævisögur um samband læknis og sjúklings og ber  
þar af Endurminningar Gyðu Thorlacius 1801-

1815 sem lýsir á skemmtilegan hátt viðskiptum  
sínunum við Brynjólf lækni Pétursson á Brekku og  
úrræðaleyfi hans. Fróðleg er „Tillaga um gjaldskrá  
fyrir læknisverk 1849“ og „Gjaldskrá skv. lögum  
um læknisskipun frá árinu 1875“. Læknum tókst  
víst misjafnlega innheimtan.

Sérstakur kafli er um Heilbrigðis- og trygginga-  
kerfið á 20. öld. Höfundur bendir réttilega á að  
„Með setningu alþýðutryggingalaganna árið 1936  
og lögum þeim tengdum urðu tímamót í íslensku  
samfélagi“. Og það sagði mér gamall bóndi sem sat  
á Alþingi í tvo áratugi að hreyknastur væri hann  
af því að hafa átt þátt í að koma á almannatryg-  
gingunum, en hann sat þá í undirbúningsnefnd fyrir  
Framsóknarflokkinn sem í þann tíð var ekki ginn-  
keyptur fyrir slíku brúðli. Myndrit á bls. 111 um  
útgjöld sjúkrasamlaga og Tryggingastofnunar og  
um heilbrigðisstarfsmenn eru vafalaust mjög fróð-  
leg en nánast óskiljanleg. Landakort með skipt-  
ingu læknishéraða á 18., 19. og 20. öld eru aftur  
á móti mjög góð. Gamlar myndir af spítölunum  
eru skemmtilegar, en litmynd af Landspítalanum  
hefði passað betur í þessa fallegu bók. Stærsti kafli  
bókarinnar er um sjúkdóma og sóttir á 17., 18.,  
19. og 20. öld. Höfundur tíundar sjúkdóma fyrr á  
tímum samkvæmt ýmsum heimildum og drýgstar  
eru Ferðabók Eggerts og Bjarna, Sýslulýsingar  
og doktorsritgerðir Schleisners og Jóns Finsen.  
Gigt er oftast nefnd en holdsveiki og sullaveiki  
fyrirferðarmest fram undir aldamótin 1900, en þá  
taka berklarnir við sem þjóðarsjúkdómur fram yfir  
miðja 20. öld að krabbamein og kynsjúkdómar  
taka við. Bókin nær ekki fram á veldistíma hjarta-  
og reykingasjúkdómanna.

Farsóttir, hungur og brjóstagið fá rækilega  
umfjöllun sem áhrifavaldar um fólksfjöldaþróun  
á Íslandi. Myndrit á bls. 175 um mannfjölda á  
Íslandi eftir aldursflokkum á 18. og 19. öld sýna  
mjög greinilega fjölgunina sem verður í yngsta  
aldurshópnum á þessu tímabili. Ungbarnadauðinn  
fór minnkandi á 19. öld og fólkinu fjölgaði sem  
sjá má á myndriti á bls. 174. Farsóttir voru ekki  
lengur slíkir skaðvaldar og verið hafði á fyrri  
öldum, nema hvað barnaveikin herjaði áfram fram  
yfir aldamótin 1900. Átakanleg er lýsing Indriða  
Einarssonar á ótta sínum og systkina sinna þegar  
fréttist til barnaveikinnar, „við litum hvert á annað  
og spurðum þegjandi: hvert okkar á nú að deyja?“  
Síðasta hungurneyðin var Móðuharðindin. Sú  
staðreynd að íslenskar mæður höfðu ekki börn  
sín á brjósti var almennt talin eiga þátt í ung-  
barnadauðanum. Höfundur hafnar þessu alfarið  
og vitnar í prófessor Jón Steffensen sem taldi að  
hungur og hungurtengdar sóttir hefðu verið meg-  
inorsök dauðsfalla og þar með helsti áhrifavaldur  
um fólksfjöldaþróun Íslands um aldir.

Sérstakur kafli fjallar um heilbriggt samfélag eins og menn sáu það fyrir sér í hillungum á fyrri hluta 20. aldar með aukið hreinlæti í öndvegi enda ekki vanþörf á. Vitnað er í Guðmund Hannesson, prófessor, þann mikla eldhuga, sem skrifar eftirfarandi hvatningu árið 1926 í Morgunblaðið: „Þess verður vonandi ekki langt að bíða að það þyki sjálfsagt að fá sér það þegar maður kemur heim óhrein eða illa til reika og jafnvel að allir þrífamenn vilji þvo sér í hverri viku. Þetta er menningarkrafa sem ekki verður staðið á móti til lengdar og gott eitt um hana að segja frá sjónarmiði heilsufræðinnar“. Hóflugar kröfur það. Og hver skyldi mótstaðan hafa verið? Kreddur kirkjunnar? Önnur skemmtileg tilvitnun er í Alþýðubók Halldórs Laxness 1929: „Auðvitað eru Íslendingar sóðar, engum manni með fullu viti gæti komið til hugar að bera á móti því ... Við verðum að hafa hugfast að kotin og þurrabúðirnar verða ekki mubláðar með draumum einum, raflýstar með tónum ferskeytlum né byggðar upp með sögum af skrýtnum köllum og kellingum eða ættartölum. Og þótt þjóðernisgöngirinn kunni að vera góður og sveitamenningin hálofleg þá er þó enn meira vert að því sér og hirða tennur sínar.“ Nóbelskálðið sér söguöldina fyrir sér í allt öðru ljósi og verður hugsað til kolla síns fyrir 700 árum: „... og lítinn vafa tel ég á að hreinir hafa þeir höfðingjar verið á Íslandi, sem sömdu sögurnar. Snorri lét gera laug að Reykholti og sat í henni laungum“. Skúli V. Guðjónsson, prófessor í Árósum, er sama sinnis um þrífnað fornanna og það er synd að höfundur hefur ekki bók Skúla „Manneldi og heilsufar í fornöld“ með í gagnabanka þessarar bókar. Seinna kemur fram í þessum kafla að þrífnaður stóð til bóta því að við skólaskoðun í Reykjavík 1924-1925 voru 29,5% skólabarna með kláða, geitur, óþrif í hári, en 1972-1973 voru bara 2,4% með húðsjúkdóm, lús eða nit. Tilvitnanir í Heilbrigðisskýrslur eru fróðlegar og oft skemmtilegar enda margir læknar vel pennafærir, svo sem Steingrímur Matthíasson sem seint þreyttist á að dásama yfirburði sveitalífsins, sérstaklega fyrir börnin og þroska þeirra. Snjóll er lýsing Matthíasar Einarssonar á taugaveikifaraldri í Reykjavík árið 1906 með teikningu hans af útbreiðslu veikinnar frá Móakotslind á horni Lindargötu og Vatnsstígs.



Síðustu tveir kaflarnir eru um lækna og heilbrigðismál og samtök lækna. Stofnun Læknafélags Reykjavíkur og Læknafélags Íslands er gerð góð skil og saga Læknablaðsins rakin. Það kemur ef til vill mörgum á óvart að Læknafélag Reykjavíkur gaf út Læknablaðið fyrstu fjörutíu árin og að Læknafélag Íslands kom ekki að rekstri skrifstofu félagsins fyrir en eftir dúk og disk. Höfundur rekur ýmis mál sem stjórn LÍ hafði með höndum á fyrri hluta aldarinnar sem voru aðallega deilur við stjórnvöld útaf stöðuveitingum héraðslækna og greinir frá tveimur slíkum, Eyrarbyggðilunni og ráðningu héraðslæknis á Ísafirði, en forðast að vonum þau viðkvæmustu og um leið mest spennandi, Kaldalónsmálið og Stóru bombuna.

Ég hefi nú lesið þessa bók oftar en einu sinni og finnst hún æ betri eftir því sem ég lít ofar í hana og það er augljóst mál að bókin og heimildaskráin verður öllum áhugamönnum um sögu læknisfræðinnar uppspretta fróðleiks og skemmtunar í framtíðinni. Ég hefi ekki verið í kommu- og villuleit en bendi á að höfundur hefur ekki áttað sig á að tveir læknar heita Sigurður Magnússon, berklalæknirinn og héraðslæknirinn og ég finn ekki Þorbjörn Þórðarson á Bíldudal í heimildaskrá en hann á fróðlegt og skemmtilegt innlegg: „Héraðslæknir í aldarbyrjun“ (Læknabókin, 1949). Nú er mál að linni. Bókin fær fjórar stjörnur af fimm mögulegum og er höfundur, útgefendur og öllum sem að útgáfunni komu til sóma.

*Höfundur bókarinnar, Jón Ólafur Ísberg með formönnum útgáfunefndarinnar, Erni Bjarnasyni til vinstri og Hafsteini Sæmundssyni til hægri. Myndin var tekin þegar bókin kom út um miðjan desember.*